

Kriminalisering af trolddom i Danmark
i perioden 1600 og 1700 århundrede
~
Criminalization of witchcraft in Denmark
in the period 16.th and 17.th century

Regulering af trolddom i Danmark, igennem lovgivningen

~
Regulation of witchcraft in Denmark, through legislation

Forfatter Juki Tauchi

Indholdsfortegnelse

1. Summary in English	3
2. Indledning.....	4
2.1. Problemformulering	4
2.2. Afgrænsning	4
2.3. Struktur	5
3. Metode, Retskilder og Retskildesøgning	5
3.1. Metode.....	6
3.2. Retskilder.....	7
3.3. Retskildesøgning	7
4. Regulering af trolddom.....	8
4.1. Lovgivning	9
4.2. Danske Lov	9
4.2.1. Indholdsanalyse.....	10
4.3. Trolddomsforordningen	12
4.3.1. Indholdsanalyse.....	13
4.4. Domme.....	15
4.4.1. Analyse af Dom Nr. 1 "Frifindende Dom"	15
4.4.1.1. Indholdsanalyse.....	15
4.4.2. Analyse af Dom Nr. 2 "Christenze A. Kruchow om Adeliges Værneting i Livs- og Æressage"	16
4.4.2.1. Indholdsanalyse.....	17
5. Analyse af skrift af Teolog Peder Palladius	19
5.1. Indholdsanalyse.....	19
6. Analyse af festskrift om centraladministrationens udtalelser i alvorlige straffesager	19
6.1. Indholdsanalyse.....	20
7. Legitimering	21
8. Betydning	22
8.1. Lov om trossamfund uden for folkekirken.....	24
9. Konklusion	25
10. Perspektivering	27
11. Kilde- og litteraturliste.....	28
11.1. Lovgivning	28
11.1.2. Domme.....	28
11.1.3. Litteratur	28
11.1.4. Hjemmesider & Undervisnings notat SDU.....	29

1. Summary in English

This dissertation describes the criminalization of the use of witchcraft, in the 16th and 17th centuries, this criminalization was introduced by the “Trolddomsforordningen” on 12.10.1617. From that date, all magic was characterized, as illegal and forbidden.

Criminalization of witchcraft is interesting to investigate, because of the importance for the population, who used and believed in magic witchcraft and as a subject to believe in something. The practicing of magic was necessary and common, the population believed in the magic, and it was used in everyday life, for example to avoid or cure illness, or when some previous evil and misfortune was thrown over others e.g. due to jealousy. The consequences became serious for approx. 1000 wizards, who died on the fire. The question to reveal is “How was witchcraft in Denmark regulated, through legislation, in the period 16th – 17th century”? “And what differences and similarities are there today”? “Why was witchcraft criminalized in the year 1617”?

And the criminalization of witchcraft work, has been a part of the development, of the law in Denmark and it has led to up to 1000 death sentences, all sentences had to be brought to Supreme Court, before executing. A two-step instance principle was introduced. At that time legislation became work for only the men of the church, high educated men as academics, so there is a lac for the voice from normal citizens, and no women at all. Did the criminalization work? For the time being, the answer is no, due to the criminalization, the witch craft still was going on, said in another way, there was still ongoing processes, of conviction for using witch craft. One could say, if the criminalization worked, why would 1000 death sentence, be necessary?

The criminal law has been given a good example of not mixing religion and crime, an insight of, how it should not be.

Today Denmark is a country with huge tolerance towards the freedom of religion and denominal.

2. Indledning

For at forklare problemformuleringen, omhandlende kriminalisering af trolddom, vil opgaven analysere lovgivning, domme og litteratur, der indbefatter brugen af trolddom. Med Trolddomsforordningen den 12.10.1617, indførtes hjemmel til at kunne forfølge troldfolk. Den danske befolkning måtte med denne forordning, acceptere at det blev kriminelt at udøve almindelig folketro, arbejdet med helbredende urter, der var både vigtigt og almindeligt i hverdagen. Kongen troede på, at det var trolddom, der var skyld i alverdens ulykker, ikke mindst den kongelige flåde.

Kriminalisering af trolddom er interessant at undersøge, fordi det fik stor betydning for befolkningen, retssikkerheden og demokratiet. Betydningen af kriminalisering og den efterfølgende ophævelse af trolddomsforordningen, bliver diskuteret idet datidens strafferet og ikke mindst udviklingen, har betydningen for nutiden. ”I Danmark anslår man, at ca. 1000 - hovedsageligt kvinder - blev brændt på bålet i perioden”.¹ Det leder frem til følgende problemformulering.

2.1. Problemformulering

Hvordan er trolddom i Danmark, blevet reguleret igennem lovgivningen, i perioden 1600 – 1700 århundrede? Hvilke forskelle samt ligheder er der til i dag? Hvad er årsagen til at trolddom blev kriminaliseret i år 1617?

2.2. Afgrænsning

Om afgrænsningen kan nævnes, at kriminaliseringen af trolddommen tager udgangspunkt i dansk lovgivning, hvor afgørelse hos øverste instans er væsentlig. Den internationale lovgivning og retshistorie er på trods af stor relevans ikke inddraget. Det er relevant at undersøge, hvordan den dømmende magt, regulerede området og hvorledes troldfolk blev dømt, ud fra tvivlsomme beviser der blev forelagt, og ved de tilståelser der blev afgivet af kvinder og mænd, der har været udsat for forfølgelse.

Betydningen af kriminalisering og afkriminalisering, har haft indflydelse i Danmark, der i dag anerkender flere trosretninger. Danmark har udviklet sig væk fra, kun at anerkende én konkret trosretning, her kristendommen. Opgaven ser eksplicit på kirkeministeriets accept og

---

¹ https://www.sdu.dk/da/om_sdu/fakulteterne/humaniora/nyt_hum/christian4_og_heksene Hentet 9.3.2021.

godkendelse af Spiritismens Trossamfund oktober 2019. Flere Recesser vil blive nævnt, men ikke analyseret.

2.3. Struktur

Strukturen er at analysere Trolddomsforordningen, Danske Lov, 2 domme afsagt i Rettertinget og litteratur af Palladius og Ancher.

Den overordnede analyse vil afklare, hvilken indvirkning kriminalisering af trolddom, har fået og efterfølgende, hvilken betydning det har haft, på strafferetsområdet, dansk retshistorie og for trossamfund uden for folkekirken.

1. kap. indeholder engelsk resume, 2. kap. er indledning, problemformulering, afgrænsning og struktur af opgaven, 3. kap. omhandler anvendte metoder, retskilder og hvordan retskildesøgningen er foretaget, 4. kap. omhandler regulering af trolddom ved lov, forordning og domme, 5. kap. omhandler analyse af domme og litteratur indeholdende anklager om trolddom, 6. kap. vedr. legitimering, 7. kap. beskriver hvad det har haft af betydning at trolddom blev kriminaliseret 16-17. århundrede, 8. kap. er opgavens afslutning indeholdende en konklusion, 9. kap. er perspektivering af opgaven og 10. kap. er kilde- og litteraturliste.

3. Metode, Retskilder og Retskildesøgning

For at besvare problemformuleringen anvendes retshistorisk og retsdogmatisk metode. Den anvendte metode til besvarelse af opgavens spørgsmål, er ”retsdogmatisk som nogen alene benævner den juridiske metode – der går ud på at systematisere, analysere og fortolke gældende ret. Det gøres med udgangspunkt i retskilder.”² ”Når den retshistoriske metode skal fastlægge, hvad der var gældende ret, og hvordan den *har* udviklet sig over tid, kommer den i høj grad til at minde om den retsdogmatiske metode. Metoden kan derfor karakteriseres, som en systematisk analyse og fortolkning af historiske retskilder for at fastlægge, hvad der var gældende ret og dens udvikling over tid.”³

Hvad angår Trolddomsforordningen (TF) og Danske Lov (DL) er retshistorisk metode anvendt, ved analyse af betydningsafsnittet bruges den retsdogmatisk metode, for at kunne sammenligne med nutiden. Det er afgørende at fastslå, hvilken kilde der skal analyseres, for at finde

---

²En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020. s.16.

³Ibid. s.16-17.

kildetyper, til det indeholder retshistorisk metode, en del spørgsmål der skal besvares: Hvad, hvem, hvornår, hvor, retsområde samt udgave.

Metoderne hjælper til at få bearbejdet kilderne, og gå i dybden med kildematerialet der er af ældre dato, hvilket kræver påpasselighed, med at tolke, og oversætte betydning.

Denne opgave vil se på lovgivningen, inden for trolddomsafgørelser, hos øverste instans samt litteratur, der omhandler trolddom og hvordan den defineres. Dette besvarer fastsatte punkter i metodeopbyggelsen, ved systematisk bearbejdning af kilderne, giver det en ensartethed, og analyserne kan holdes op imod hinanden.

3.1. Metode

Retshistorisk og Retsdogmatisk metode beskrives således ”Når man arbejder med retshistoriske kilder, skal man således først besvare, hvilken kilde der er tale om (kildetype). Derefter analyseres og fortolkes kilden (indholdsanalyse), hvorefter dens forhold til de retslige strømninger diskuteres (kontekst). Til sidst diskuteres kildens betydning, herunder hvordan retten senere udviklede sig, og hvilke forskelle og ligheder der er til gældende ret i dag (betydning).”⁴

Retshistorisk metode hjælper med at besvare, hvad kilden omhandler, og hvordan kilden kan analyseres, og den retshistorisk metode sikre, at der kan spores tilbage til kildematerialet, med nøjagtig angivelse af, hvad det er der bliver refereret til, hvem der har udstedet eller forfattet kilden, hvilken dato eller tid kilden er fra, hvilken udgave af kilden der er anvendte, hvis kilden er af ældre dato som i denne opgave, vil der kunne være flere oversættelser og udgaver af kilden. Indholdsanalysen fortæller hvad kilden har af budskab.

Den retsdogmatiske metode bliver anvendt, i betydningsafsnittet som beskriver, hvad TF og DL har haft, af indflydelse frem til i dag. Generelt bruges metoden ved analyse som beskrevet i afsnit ”Om at arbejde med kilder.”⁵ Der er anvendt juridisk metode med det hierarkiske system af kilder, bestående af love, domme, administrative forskrifter, retspraksis, retssædvane, fortolkning og litteratur. En dom fra 1537, kan således være bevaret i originalhåndskrevet udgave, med gotiske bogstaver på Rigsarkivet, hvor en ny udgave er omdannet til forsvarlig oversættelse eller modernisering af kilden og dermed let tilgængeligt, dog skal der tages højde for, forfatterens egen tolkning, når oversatte kilder anvendes.

---

⁴En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020. s.21 ff.

⁵Ibid.

3.2. *Retskilder*

Anvendte retskilder er TF, DL og Højesteretsdomme. De giver et indblik i hvad gældende ret var for perioden. Lovgivningen var påvirket af reformation, og kongens individuelle tro på det overnaturlige samt kirkens indflydelse.

Retskildeområdet i opgaven er udelukkende strafferetsområdet. Lovgivningen fra dengang og frem til i dag, har ændret udtryk, ved at der bliver anvendt ordlydsfortolkningen gennem dommerne. Det er vigtigt at refererer korrekt, idet de anvendte udgaver af love og litteratur, hvilket har betydning for efterprøvningen.

Med udgangspunkt i dansk ret, som har hentet inspiration fra romerretten fx retskrav og bevisførelsen. I Danmark gjaldt kanoniskret fra år 1201 frem til reformationen i 1536, den gav Danmark bevissystemet nævn og vidner, arveret og kontraktsretten.

Der er skrevet mange litterære tekster om trolddom, hvoraf en del er tysk, dette fortæller at Tyskland, har været med til at inspirere, og påvirke kriminaliseringen af trolddom i Danmark. ”Romerkirken optog en hidsig Kætterforfølgelse, og at den protestantiske Kirke saa stærkt lærte om den Ondes Magt. Djævlen kom herved til at spille en over maade fremtrædende Rolle.” Definitionen på ”rette Troldfol” var dem der ”met Dieffulen sig bebundet haffuer eller met hannem omgaais.”⁶

Gennemførelse af reformationen i 1536, antages at have haft stor betydning, for forfølgelse af troldfolk og bældøden, med Danmarks accept af Luthers reformation bevægede Danmark sig mod kriminalisering af trolddom.

3.3. *Retskildesøgning*

Angående søgning og indsamling af kildemateriale indenfor retshistorie, har materialet fra undervisningen haft første prioritet, hvorefter søgning af kildemateriale i SDU-bibliotek gav store mængder, dernæst blev søgning på internettet aktuelt og en del referencer til opgaven blev fundet der.

Det er foretrukket at bruge originaltekster, men udfordringen blev for stor, da de er skrevet med gotisk skrift, som fx i Herreddombogen.

Der er opmærksomhed på tyding, tolkning og oversættelse. For at minimere risiko for at skabe egne oversættelser, anvendes der i opgaven eksplicit domme, omskrevet af J.C. Jacobsens,

---

⁶Hekseprocessen i Varde, af Førstelærer H.K. Kristensen, Lunde. År 1928. Fra Ribe Amt. Hentet fra <https://tidsskrift.dk/fraribeamt/article/view/76789> s.385.

fra Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Den er på trods af ældre dansk sprog fra 1966, tilgængelig og lettere at forstå.

Ved analysering af kildemateriale fra det 16.-17. århundrede, skal det tages i betragtning at tolkning af teksterne, skal ske med stor respekt for, datidens tankegang. Kildematerialet er udformet af datidens lærde, som antages at være personer, der har gennemgået en uddannelse ved universiteter, som fx. præster, embedsmænd, jurister og professorer, dette betyder at den almindelige befolkning, ikke er repræsenteret i anvendte kilder, hvilket betyder at materialet indeholder bias, som et filter der påvirker kildematerialet.

4. Regulering af trolddom

”Kristendommens definition på trolddom er, at visse kloge folk mænd som kvinder, benytter sig af trolddom, udøver magi og indgår pagt med djæveln, disse forbryder sig mod Gud, henholdsvis med apostasi hvor mennesket har valgt, at frafalde sig den rette tro som er kristendommen, ved med vilje at begå vranglære og fravige sig den kristelige lære, eller ved kætteri, hvor en kætter åbent diskuterede den etablerede trosretnings religiøse og traditionelle love, så blev det anset for at være åben kritik af trosretningen.”⁷

Kristendommen anså kættere som djævelens sammensvorne, da kætterne kritiserede Gud. Borgerne havde brug for folketro, overtro samtidig med at kongen og kirken havde en stor indflydelse på mennesket religiøs tro, og det bagvedliggende straffe system, ”Her blev forbrydelserne defineret i kirkens retssystem, kanonisk ret, og sagerne blev ført ved kirkelige domstole.”⁸ Det var et middel til at styre befolkningen som ved konsekvensteorien, der understøtter samfundsnytten. ”Mosaisk ret indeholder i Mosebøgerne retsregler om gudedyrkelse og ofre, forbud mod at udøve uret i retssager, regler, der beskytter samfundets svageste samt udløser dødsstraf for trolddom, jf. 2. Mosebog. Kapitel 22, vers 17.”⁹

”For at forhindre Guds fortørnelse skulle lovgivningen skræmme befolkningen fra at synde. Brugen af Guds fortørnelse, er dermed særligt knyttet til strafferetten og straffens generalpræventive formål.”¹⁰

---

⁷U.2018B.21 Morten Kjær: Reformation og straf. Hentet fra 28.3.2021.

⁸Ibid.

⁹En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. Ex Tuto 1. udg. 2020. s.115.

¹⁰Ibid. s.117.

Hvem der var troldfolk, beskrives i "Geschichte des Glaubens ältern und neuern nichtchristlicher Völker an einer Fortdauer der seele nach dem Tode, an Gespenster, Engel, Mittelgeister und Teufel."¹¹ "Hvor der gøres opmærksom på, at være en umulighed at indhente oplysninger, og redegørelse af samtlige trolddomsforekomster som i tid og sted, dog har der været gjort forsøg på at indhente materiale og bevis. At trolddom er af en sådan art, at der næppe findes nogen Folkestamme, som ikke er behæftet med forestillingen af trolddomsmæssig Karakter."¹² Altså noget egentligt normalt, hos de fleste samfund verden over.

4.1. Lovgivning

Den udvikling lovgivningen har gennemgået fra det 16. til slutningen af det 17. århundrede, har været markante inden for strafferetten, hvor nye procedurer blev indført. En af strafferettens principper er, at man skal stævnes. "At ingen Rettergang maatte finde Sted imod nogen, som ikke var stævnet, var fra gammel Tid en fast Regel."¹³ Senere blev "den hvide magi", der havde et godt formål, defineret som bedrageri, hvis der blev taget betaling for det jf. § 255."¹⁴

"Trolddomforordningens bestemmelser og blev gentaget i Christian 4.s Store Reces (lov) fra 1643 og igen i Danske Lov i 1683. Først med straffeloven af 1866 blev trolddom skrevet ud af dansk lovgivning."¹⁵ Udfasningen af trolddomsforordningen blev aktuel, da der opstod en skepsis overfor, om trolddom fandtes og det var svært at løfte bevisbyrden, i den mere moderne strafferet.

4.2. Danske Lov

Kildematerialet er en lov, Danske Lov (DL), udstederen af loven er Kong Christian V. Udgivet den 15. april 1683 i Danmark. Udgaven er fra Retsinformation 2021.¹⁶ Den er, det danske riges første samlede rigslov. Artikler, der vedrører trolddom og blasfemi:

DL 1-24-51: "Alle sager om trolddom skal indkaldes for Landstinget".

---

¹¹Heilbronn am Neckar und Rothenburg ob der Tauber, in J.D. Classens Buchhandlung. År 1803.

¹²Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Af J.C. Jacobsen. Det Berlingske Bogtrykkeri 1966. s.13.

¹³Ibid. s.259.

¹⁴En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020. S.230.

¹⁵Heksejagt, af Louise N. Kallestrup. Aarhus Universitetsforlag, serie 100 danmarkshistorier. Denmark 2020. s.82.

¹⁶<https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/1683/11000> Hentet 23.3.2021.

DL 6-1-7: *"Hvem som overbevisis at have lastet Gud, eller bespottet hans hellige Navn, Ord og Sacramenter, hannem skal Tungen levendis af hans Mund udskæris, dernæst hans Hoved afslais, og tillige med Tungen settis paa een Stage."*

DL 6-1-8: *"Haver nogen sin Haand til nogen saadan Guds Foragt brugt, da bør den og af hannem levendis at afhuggis, og hos Hovedet paa Stagen fæstis."*

DL 6-1-9: *"Findes nogen troldmand eller troldkvinde, at have forsvoret Gud og sin hellige dåb og kristendom, og hengivet sig til Djævelen, bør vedkommende levende kastet på bålet og brændes."¹⁷*

DL 6-1-10: *"Hvo som bruger nogen galne indbildede Konster med Forsæt at ville forgiøre og skade een anden, have sin Hovedlod forbrut; Og er det Mands-Person, da straffis hand med Jern og Arbejd paa Bremmerholm, eller andet saadant Stæd, sin Livs Tid; Er det Qvindis- Person, straffis iligemaade i Spindehuset".*

DL 6-1-12: *"Dersom nogen befindis med Segnen, Manen, Maalen, Igienvisning¹⁸ som betyder ved overnaturlige midler paavise, hvor stjaalne eller bortkommende ting befinder sig og derved skaffe dem tilbage til ejermanden, visse Dagis Udvælgelse, Characterers Misbrug, at omgaaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande."¹⁹*

4.2.1. Indholdsanalyse

DL afløser Landskabslovene, der opdelte landet i herreder. Efter enevældens indførelse i 1660 udkom DL i 1683. "Den optog ca. 150 enkeltbestemmelser fra Jyske Lov, der dog tilsammen kun udgjorde 1/10 af lovbogens samtlige bestemmelser. DL trådte imidlertid ikke i kraft i hele det jyske retsområde. Om DL retsgrundlaget i de dele af Sønderjylland, hvor DL ikke gjaldt, er vanskeligt at overskue. Ved siden af tysk ret gjaldt Jyske Lov, adskillige recesser, håndfæstningerne, Thord Degns artikler og gamle sædvaner. Var det ikke nok, støttede man sig på romerretten, juridiske skrifter og endelig dommerens sunde jugement."²⁰

I DL findes der referencer til hvordan, dømmende magt her kongen, anskuede trolddom, troldfolk og deres arbejde. De domme der var omkring trolddom, og hvor det endte med dødsstraf, der var det Landstinget der afgjort sagerne, fordi loven foreskrev dette. "Det skal nævnes at kongen efter år 1661 ikke blander sig i Højeste Rets afgørelser. Med DL i 1683 var alle de kirkelige

¹⁷<https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/1683/11000> (DL af Chr. V) Hentet 22.2.2021.

¹⁸<https://sproget.dk/lookup?SearchableText=genvise> Hentet 22.2.2021.

¹⁹<https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/1683/11000> (DL af Chr. V) Hentet 22.2.2021.

²⁰U.1992B.233 Hvor længe gjaldt Jyske Lov? Af Inger Dübeck.

forbrydelser, omfattet af verdslig lovgivning. For trolddom og incest kom der først, udtømmende lovgivning med henholdsvis TF 1617 og Forordning 1637.”²¹

Der var mange anklager om brug af trolddom i det 16.-17. århundrede, men mange blev overraskende nok ikke domsfældet. Dette skyldes at ”*der ikke videre var en Adgang til at anvende Tortur i trolddomssager end i andre sager, saaledes at man undgik de mange aftvungne Tilstaaelser og Angivelser af medskyldige, som man kender anedsteds fra.*”²² Men for torturens vedkommende måtte den anvendes, når troldfolk blev dødsdømt, dette for at frembringe tilståelser og få bekræftelser. ”*danske dømt paa Indiciebevis; her maatte ingen pinlig forrhøres, forinden han var lovlig dømt til Døden for en Ugerning man anvendte Torturen for yderligere at faa en Bekræftelse af Dommen og navnlig for at faa den dømte til at udlægge andre Hekse, dog skulde det ikke være afgørende for de udlagte, da et udædisk Menneskes Vidnesbyrde ikke skulde staa til Troende.*”²³

Forfatter J.C. Jacobsen udtaler om lovgrundlaget for DL, ”at det ikke ændre sig vedrørende Behandling af Trolddomssager, men at Dommermagten i øverste Instans nu overgaar fra Kongen og Rigsraadet til den ved Forord. 14/2 1661 oprettet Højesteret, en Forandring, der kommer til paa flere Maader at præge Sagernes Behandling. Umiddelbart før Periodens Slutning optages dog i Krigs-Artikels-Brevet for Landetaten af 9/3 1683 Art. 2 om, at afgudiske Sortkonstnere, Troldkarle, Haardgiørere og Vaabens Besværere” straffes med Døden, Hudstrygning eller Forvisning.”²⁴

Udviklingen frem til i dag er gået i en anden retning, hvor trolddom i retsdogmatisk form beskrives som ikke eksisterende, også retshistorisk er betegnelsen trolddom, noget der ikke eksisterer, eller dvs. det nævnes ikke som noget legitimt, noget retten tager stilling til, det er skrevet ud af retshistorien. I dag tager retten ikke stilling til om magi og trolddom findes, hvilket også omfatter nutidens strafferetlige område.

Det hørte til i 16.-17. århundrede, hvor kirken og kongen brugte det, som et adfærds regulerende værktøj, til at styre befolkningen. Diskussion om betydningen af indførelsen af DL,

---

²¹U.2017B. 321/1 Ret og reformation. Dansk retshistorie, status ved 500 året for Luthers 95 teser. Af Morten Kjær & Helle Vogt.

²²Lov og Ret i Danmark, af Professor Stig Iuul, Dr. Juris. KU, 2. udg. Redigeret af Claus Ulrich 1969. Københavns Universiteters Fond. s.76.

²³Hekseprocessen i Varde, af Førstelærer H.K. Kristensen, Lunde s. 387. Fra Ribe Amt.
<https://tidsskrift.dk/fraribeamt/article/view/76789> Hentet 15.3.2021.

²⁴Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Af J.C. Jacobsen. Det Berlingske Bogtrykkeri 1966. s.194.

med henblik på trolddom og kriminalisering, en hjemmel kom til, så staten kunne forfølge personer, der udførte magi. En opstået mistanke om trolddom, fødes oftest hos befolkningen, som gik til kirken med deres anklage, kirken gik ind i sagen og overtog, derefter anklagers plads.

Med DL blev det retspraksis, at den anklagede blev retsforfulgt af Landstinget og Rettertinget. Hvis anklagede blev dømt til døden, skulle sagen føres ved højeste instans. Det betød at retssikkerheden blev højnet, og uretfærdige anklager med manglende bevisførelse, blev afvist i retten, og dette kunne føre til frikendelse.

Før denne praksis blev indført, var det kirkens mænd, der tog stilling til, hvem der kunne begunstiges med beskyttelse, ved en retfærdig retsproces og håndhævelsen af retssikkerheden, dette giver et billede på, at lovgivende og dømmende magt er et og samme organ.

4.3. Trolddomsforordningen

Kildematerialet er en forordning, en lov udstedet af Kong Chr. IV. Han udsendte forordningen den 12.10.1617 og stedet for udgivelsen var København, Danmark. Retsområdet er strafferet.

Anvendt udgave er ”Secher, V. A. (red.): Corpus constitutionum Daniae: Forordninger, recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558-1660, (1891) bd. 3, s.517f.”²⁵

Art 1. At dersom nogen efter denne daug, befindis udi forskrefne konster kyndige och forfarne at verre, och dennom øfve och bruge, daa skulle de, som ere af adel, stande til rette och straffis efter, som af os och vore rigens raad ofver dennom kient och afsagt vorder; de andre, som icke ere af adel, skal hafve forbrut deris boeslod, och rømme alle vore riger, lande och førstendomme, meden de, som saadanne folkis medvidere ere och deris raad och daad til sig eller sine bruge eller bruge lade, skal første gang, om de ere af adel, staa obenbare skrift och hafve forbrut til nestliggendis hospital et tusinde daller; de andre skulle i lige maader staa obenbare skrift och straffis efter deris formufve; anden gang, saa frembt nogen befindis i samme forseelse, da skulle de, e hvo som helst de ere, uden al exception lige pen och straf verre undergifne med dennom, som konsterne øfve och der udi forfarne ere.²⁶

---

²⁵<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/forordning-om-troldfolk-og-deres-medvidere-12-oktober-1617/> Hentet 14.3.2021.

²⁶Ibid.

Artiklen beskriver, at alle der brugte trolddom, skulle stilles for retten, der var dog en forskel på om man var adelig eller ej, kvinde eller mand. Kirkens folk bliver ikke nævnt. For adlen gjaldt det, at deres straf for førstegangs forseelsen var, at de skulle betale en bod til nærmeste hospital, på tusinde rigsdaler. Andre alm. mennesker skulle ved førstegangs forseelse, betale straf ud fra deres formue. Ved anden gangs forseelse for samme forbrydelse, er det lige for alle, at de skal straffe ens, altså ingen divergens i udmåling af straf.

Art 2. Hvis rette trolfolk belangis er, som med diefvelen sig bebundit hafver eller med hannom omgaais, med dennom skal forholdis efter lougen och recessen; meden de, som sig med saadanne folk indvikler och ved deris troldom noget sig understaar at lade forrette, skal straffis paa deris hals uden ald naade.²⁷

Artiklen beskriver at de troldfolk der har dannet pagt med djævelen, skal straffe efter loven, som er bålstraffen og dem der interagerer med disse troldfolk, skal straffe ved halshugning.

Art 3. Och paa det saadan voris alvorlig vilge, och forordning gud til ere dis bedre kand efterkommis, da biude vi och hermed strengeligen befaller alle vore befalingsmend och ridderskaf, saa och bisper, provister, prester, borgemestere, raadmend, fogeder och alle andre, som ere i øfrighed[s] kald och bestilling, at de enhver efter sin condition, strax de derom videndis vorder, alle dennom, om hvilke denne vor forordning formelder, andgifver, tiltaller och straffe lader, saa frembt de self derfor icke vil stande os til rette som de, saadanne folkis medvidere ere och med dennom samtycke.²⁸

Artiklen beskriver, at Lensmænd, riddere, bisper, provster, at alle i embedsmedføre, straks skal angive, tiltale og straffe troldfolk. Dog med den ene betingelse, at dødsdom til bålet, skulle gennem højere instans, inden eksekvering.

4.3.1. Indholdsanalyse

Da TF udstedes, kriminaliseres trolddom i Danmark. Der blev defineret og beskrevet, hvem der var troldfolk. ”Faktisk indledtes forordningen med en lang introduktion til, hvilke handlinger der var tale om, og hvilken hån trolddom var mod Gud.”²⁹

---

²⁷<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/forordning-om-troldfolk-og-deres-medvidere-12-oktober-1617/> Hentet 14.3.2021.

²⁸Ibid.

²⁹Ibid.

Den beskrives således. ”Eftersom daglig erfaring giver til kende, at nogle hemmelige kunster, som er signen, manen, målen, karakterer eller malen, vise igen, visse dage i ugens udvælgelse etc., fast finder sted og holdes for ligegyldigt og tilladt af den årsag, at de menes at komme mennesker og fæ til gavn og helbrede, og også fordi der under tiden bruges og misbruges nogle bestemte Guds ord, uanset at sådanne kunster af Gud den almægtigste strengt forbudte er, som de menneskene fra Gud og af ham forordnede naturlige hjælp og medicin til djævelen og hemmelige, unaturlige råd og middel henvender og bortfører. Derforuden findes førskrevne kunster fast at være alle troldfolks første alfabet, og til trolddoms onde og ulykkelig gerning er ret ophav og begyndelse. Da på det sådan Guds fortørnelse og vederstyggelighed med Guds hjælp kunne standses og hindres, har vi været nødsaget til at tænke på alvorlige og dertil tjenende midler og veje og derfor med vort rigsråd således, så og hermed bestemmer og forordner.”³⁰ Signen er når troldfolk brugte *magiske ord* og manen var når de bruger *besværgelser* og målen var når der var tale om *magisk helbredte ved at tage mål*.

Nu var ”troldfolk” defineret og kunne udpeges, og trolddomsforfølgelserne kunne begynde. Alle kunne angive troldfolk, det var fx bonden der havde mistet dyr til sygdom, eller familiemedlemmer, dårlig høst udbytte etc. Det store billede viser, at alle kunne blive udsat for anklager om brug af magi, og følgerne har vist sig, at mistanke om anvendelse af trolddom var nærmest umulig at slippe af med fremover.

TF, forbød tro og dyrkelse af trolddom, og indgåelse af pagt med djævelen, selvom djævelen ikke kunne møde op i retssalen og verificere den påståede indgåede pagt.

Var man besat kunne man i Højesterets Dombog 1688 fol. 735 ff. Læse at proces der skal følges, findes i ”Kirkeritualet af 25/7 1685 Kapitel 6 Art. 3.”³¹ Om uddrivelse af ånder, der havde besat en person.

”Trolddomsforordningen af 1617, indeholder nogle skelsættende budskaber. Først og fremmest definerer den, som den første danske lovtekst efter reformationen, hvilken forbrydelse trolddom var. For det andet indeholdt den bestemmelser om straffeudmåling, og for det tredje udstak den ordre om, hvem der havde pligt til at rejse sagerne.”³² Med ref. Til Art. 3 i forordningen.

---

³⁰<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/forordning-om-troldfolk-og-deres-medvidere-12-oktober-1617/> Hentet 14.3.2021.

³⁰Ibid.

³¹Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Af J.C. Jacobsen. Det Berlingske Bogtrykkeri 1966.s.297.

³²Heksejagt, af Louise N. Kallestrup. Aarhus Universitetsforlag, serie 100 danmarkshistorier. Denmark 2020.s.45.

Men hvorfor var en TF nødvendig? Hvad var meningen, med at indføre straf for brug af, fx den hvide magi? Hvor troldfolk, sognepræster, kloge folk, havde til formål at hjælpe folket. Disse handlinger var, en del af den folketro der herskede. For kong Chr. IV var det en altoverskyggende angst for Guds vrede, samtidig med at teologer pressede på, for at få kongen til at udstede en lov, der forbød udøvelsen af trolddom. TF blev brugt som et styringsværktøj, hvor djævelen både var hovedperson og samtidig et værktøj til at styre befolkningen. Det skal nævnes, at ulovlighederne kunne betales ved bod, straf eller anger.

Det kan konkluderes at TF, ”byggede på samme lovgivningsideologi, frygt for Guds fortørnelse og den faste tro på at straffens afskrækkende virkning.”³³ Med TF blev kongen og kirken udstyret med hjemmel, til at straffe uønsket brug af magi og pagtindgåelse med djævelen, men kun når der var tale om udpeget troldfolk. TF blev brugt som et værktøj, til at ændre samfundets adfærd. Man kan se tilbage på en tid, hvor tro var et værktøj, til at styre befolkningen. Dem, der ikke troede på det rigtige, blev truet med dødsstraf. Dog skal det nævnes, at døden på dette tidspunkt, kunne være en befrielse, fx de melankolske mordere, der brugte dødsstraffen omvendt.³⁴ Med TF der kriminaliserer trolddom, blev domstolsprøvelsen indført, ingen kunne blive dømt, til døden for brug af trolddom, før sagen blev efterprøvet ved højeste instans.

4.4. Domme

4.4.1. Analyse af Dom Nr. 1 ”Frifindende Dom”

Kildematerialet er en dom, afsagt af Kongens Retterting, i perioden år 1599 – 1602. Stedet for afsigelse af dom er København, Danmark og området kildematerialet omhandler er strafferetten. Den anvendte udgave er J.C. Jacobsen. Det Berlingske Bogtrykkeri 1966.

4.4.1.1. Indholdsanalyse

Herredagsdombog Nr. 16.³⁵ Formulering af en frifindende dom. Maren Christensen der er anklaget for brug af trolddom, klager over at Landsdommer Niels Christensen, da han har stadfæstet en af Kirkenævns Kendelser. Maren er fundet uskyldig og frifundet ved Bogs Ed.

”Klageren, som havde haft en personlig tætte med den anklagede og hines mand, har støttet sin Saggivelse for Trolddom paa en Udlæggelse af 2 Troldkvinden under Tortur, men inden

---

³³Guds og øvrigheds straf, af Morten Kjær. ExTuto 1. udg. 2017. s.237.

³⁴En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020. s.176.

³⁵Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Af J.C. Jacobsen. Det Berlingske Bogtrykkeri 1966 s.261.

Dødsdommen over dem var afsagt. Herredagen opretholder Frifindelsen, da det 1) ikke var bevist for Nævninger, at Maren var skyldig i Trolddom, eller 2) at hun havde truet Klageren med at ville skade ham, og at Skade derefter havde ramt ham, men 3) at Anklageren alene var begrundet paa uspecificerede Udlæggelser ad 2 Misdædersker – i hvilken Forbindelse Landstingsdommen henviser til Reces 1558 Art. 18 – samt 4) at Maren havde et særligt Skudsmaal”.³⁶

Der er et forbud mod anvendelse af tortur, under sagsbehandlingen af anklager imod brug af trolddom, ”Det gjaldt således for trolddomssager efter den Kalundborske Reces 21. november 1576, der bygger på en dom fra Rettertinget, jf. § 8, kræves det at domfældelser for trolddom i første instans, skulle bringes for Landstinget, inden dødsstraffen kunne eksekveres. I Den Koldingske Reces 1558 fandtes yderligere processuelle garantier. Efter § 18 måtte udsagn fra et såkaldt *udedisk menneske*, fx folk, der var dømt for tyveri eller trolddom, ikke bruges mod andre i retssager, mens § 19 forbød anvendelsen af tortur, før en person var dømt til døden.”³⁷ Det var legitimt at staten måtte anvende tortur *efter* domsafsigelsen, men ikke før en dødsdom. Dette er fx nævnt i Hekseprocesser fra Varde.³⁸ At blive frifundet, må alt lige være en befrielse, men rygter og tidligere anklager viser sig at spille en rolle, for den anklages fremtid, rygter havde det svært ved at blive glemt.

Det konkluderes at på trods af frifindelse, vil der efter frifindelsen, stadig være mistanke i samfundet og at denne mistanke, kan have betydning for fremtidige stævninger og domme. Dette bliver behandlet i næste dom, hvor rygter har stor betydning for sagen, der førte til dødsdom. For Maren betød det frifindelse, og dette fortæller, at rettens retfærdighed var til stede, ved at der skulle bevis på udøvelse af trolddom, for at Maren kunne blive dømt til bål død. Hvilket dommen konkluderer, ikke at kunne bevises.

4.4.2. Analyse af Dom Nr. 2 ”Christenze A. Kruchow om Adeliges Værneting i Livs- og Æressage”

Kildematerialet er en Dom 9/6. (1621) jf. Stævningsbog 1619-21 fol. 176. Afsagt af Kongens Retterting den 9. juni 1621 i København, Danmark og kildematerialet omhandler er strafferetten. Den anvendte udgave er J.C. Jacobsen. Det Berlingske Bogtrykkeri 1966.³⁹

---

³⁶Ibid.s.23.

³⁷En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020. s.131-132.

³⁸Hekseprocessen i Varde, af Førstelærer H.K. Kristensen, Lunde s.387. Fra Ribe Amt. <https://tidsskrift.dk/fraribeamt/article/view/76789> Hentet 8.4.2021.

³⁹Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Af J.C. Jacobsen. Det Berlingske Bogtrykkeri 1966. s.257.

4.4.2.1. Indholdsanalyse

”Sagen er rejst på Kongens foranledning af Otto Skeel. Christineze A. Kruchow (CK) er 2 gange tidligere blevet rensset, på hende tidligere stadier, findes i Rettertingsdomme I. S. 153 og 162. Kongen fastslog, at beskydningerne ikke skulle komme Christenze til skade.”⁴⁰ CK blev stævnet, ved anvendelse af ”Den kalundborgske Reces.”⁴¹ Som adelig kunne CK ikke tvinges, til møde på herredstinget, da adelige kunne få deres sag prøvet ved Rettertinget på herredagen, med kongen som dommer. Adelige stod kun til ansvar overfor kongen. Kong Chr. IV, stadfæstede dommen i 1621. CK tilstod nogle af anklagerne, fx at hun havde målt en brudeseng, en anden at have oblater som helbredelsesmiddel. Hun blev fundet skyldig, og dømt til døden i en alder af 63 år. Under formildende omstændigheder, blev hun halshugget med sværd, inden hun blev brændt på bålet, en ærlig henrettelse, til formål at kunne få hende ordentligt begravet.

”Christence Kruckow blev fundet skyldig i trolddom, fradømt sin adelige stand og henrettet. Et tredobbelt ærestab.”⁴² ”Christence Kruckow var altså fængslet i omtrent ti måneder inden stævningen, og der skulle gå yderligere fire måneder, før dommen fald”. ”Af afgørende betydning for Christence Kruckow, var, at ingen af hendes brødre længere var i live, og at ingen påtog sig at forsvare hende i retten.”⁴³

Betydningen af manglende mandlig repræsentation, kan have været skæbnesvangert for CK, litteraturen fortæller, at hun blev stillet dårligt i retten. Det må antages, at kongens angst, vandt over retfærdighed, selv overfor en adelig. Det giver et indtryk af, at kongen i disse domme var forhåndsindtaget, uanset hvilke beviser der blev fremlagt. Der var også en væsentlig påvirkning af falske rygter, imod CK. En analyse af kildematerialet viser, at ”første sager fra Aalborg i 1612 ikke indeholdte spor af hendes navn, men at det blev flettet ind i årene umiddelbart efter.”⁴⁴

Det kan konkluderes, at kvinder i 16.-17. århundrede, der ikke blev repræsenteret af en mand fx ægtefælle eller bror, var dårligt stillet i retten, og at retfærdighed ikke skete fyldest. Det kan diskuteres at være årsag til CK dødsdom, endvidere virker det som selvransagelse fra kongen og de adelige, at CK skulle igennem to gange død, for at hun kunne begraves standsmæssigt korrekt. For CK eftermæle kan det diskuteres, om det havde nogen betydning.

---

⁴⁰Heksejagt, af Louise N. Kallestrup. Aarhus Universitetsforlag, serie 100 danmarkshistorier. Danmark 2020. s.41.

⁴¹<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-kalundborgske-reces-om-trolddomssager-21-november-1576/> Hentet 1.5.2021.

⁴²Heksejagt, af Louise N. Kallestrup. Aarhus Universitetsforlag, serie 100 danmarkshistorier. Danmark 2020.s.41.

⁴³Ibid.

⁴⁴Ibid.

5. Analyse af domme og litteratur indeholdende anklager om trolddom

Domssamling udarbejdet af J.C. Jacobsen, Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans.

Samlingen indeholder 47 domme hvoraf der både er dømt til straf med døden til følge og frifindelse, de to mest interessante domme er udvalgt og analyseret.

Der bliver taget stilling til hvorvidt påstand, om anvendelse af trolddom, vitterligt var sand eller om påstand var noget, anklager havde fundet på, med motiv i, at straffe en person man fx havde en konflikt med, eller det kunne være misundelse. Nævnt er også fx dødsfald hos familier, impotens eller syge dyr, grundene kunne være mange, når der var tale om brug af magi og troldfolk var involveret. En sådan påstand kunne i yderste tilfælde, betyde dødsdom over den anklagede. Om det var sandt eller falsk, skulle bevises, og her var det den anklagede der skulle bevise sin uskyld.

I Herredagsdombog Nr. 35 (1632) fol. 322 ff. Bliver Cathrine Hechtes nævnt, en udenlands Kvinde, som sad fængslet i Københavns Raadhuskælder. ”Hendes Forbrydelse bestod i paa Grundlage af en tysk Bog om Planeternes Løb at spaa unge Folk vedr. fremtidige Ægteskaber og lign.”⁴⁵ Hun anvendte astrologi, noget der i dag betegnes som almindeligt.

Med referencer til i dag, kan nævnes fænomenet ”fake news”, der beskrives som misinformationen, der ligger et forbud mod dette i straffeloven § 129 a. At når man taler om statsanliggender, kan man bliver straffet for at sprede misinformation, denne blev dog først indført med Ny straffelov den 15. marts 1939, hvor sådanne usandheder kunne have skadelig virkning.”⁴⁶ Kong Chr. IV troede netop på de informationer han fik angående troldfolk, måske også ukritisk og til dels opsøgende omkring jagten på troldfolk. Når troldfolk skulle findes, blev de udsat for forskellige prøver. Man fandt de skyldig i anvendelse af trolddom, ved at udsætte dem for ”prøvelser som f.eks. Nadverprøven, vandprøven eller nåleprøven,”⁴⁷ prøver mente man, kunne bevise, skyld eller uskyld, i hvorvidt den anklagede var en heks eller ej. Det kan konkluderes at med Kong Chr. IV lov om kriminalisering af trolddom, blev strafferetsområde udvidet med TF.

---

⁴⁵Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Af J.C. Jacobsen. Det Berlingske Bogtrykkeri 1966. s.272.

⁴⁶Kommenteret straffelov, speciel del, af Gorm Toftegaard Nielsen, Thomas Elholm, Morten Niels Jakobsen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 11. udg. 2017. s.131.

⁴⁷<https://www.museerne.dk/undervisning/gratis-undervisningsmateriale/spot-en-heks/hekseproverne/>

5. Analyse af skrift af Teolog Peder Palladius

Kildematerialet er litteratur en Visitatsbog (Uddrag om ”Troldkvinder en formaning og undervisning”) skrevet af Teolog Peder Palladius (kirkelig tilsynsmand) i år ca. 1543, i København, Danmark. Litteraturen beskriver strafferetsområdet. Anvendte udgaver er af Sprogforsker Lise Jacobsen år 1925.

5.1. Indholdsanalyse

I overensstemmelse med tyske reformator og teolog Martin Luther var et af målene for Palladius at bekæmpe alle former for magi og trolddom. Især rettede Palladius sin opmærksomhed mod den hvide magi og dens udøvere og brugere. I århundrede havde mennesket opsøgt og gjort brug af kloge mænd og koners magiske evner til at helbrede sygdomme, sikre en indbringende høst osv. ”Imidlertid var al trolddom i såvel den katolske som den lutherske kirke forbundet med Djævelen og forkasteligt i Guds øjne og skulle derfor bekæmpes. Desuden vendte Palladius sig også skarpt mod katolicismen og dens fokus på helbredsritualer og helgendyrkelse. I de lutherske teologers øjne var dette nemlig bevis på, at den katolske kirke også var faldet for Djævelens fristelse til ikke at holde sig til tilbødelsen af og troen på Gud alene, og i det følgende uddrag af En Visitatsbog fremgår det tydeligt, at Palladius skærer trolddom og katolicisme over én kam.”⁴⁸

Palladius er én af få, der har gjort op med at kirken, der pegede på troldfolk, som de onde der indgik pagt med djævelen. I bogen bliver der beskrevet at kirken også, brugte midler som signen og manen i deres kirkelige ritualer, hvorved de ikke kunne undsige sig selv, kun at skulle gælde for troldfolk. Det kan diskuteres om argumentet, har fået de lærde til at se, kirkens selvansagelse i, at beskyldte alm. mænd og kvinder, for noget kirken selv var en del af, og at forfølgelsen var i modstrid med Guds forsyn om at forfølge folk. Det konkluderes at Palladius med Visitatsbog, satte spørgsmål ved, at kirken også brugte magi, og Gud ikke har bedt kirken, om at forfølge troldfolk.

6. Analyse af festskrift om centraladministrationens udtalelser i alvorlige straffesager

Kildematerialet er retsvidenskabelig litteratur, et festskrift om lovhistorie, udgivet af forfatter og professor Juris og teolog Peter Kofod Ancher, fra Københavns Universitet, år 1779, i København,

---

⁴⁸<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-peder-palladius-en-visitatsbog-om-troldkvinder-en-formaning-og-undervisning/#nudansk>. Uddraget af visitatsbogen af sprogforsker Lis Jacobsens udgave fra 1925, og derefter følger professor emeritus Martin Schwarz Laustens oversættelse af visitatsbogen til nudansk. Hentet 19.2.2021.

Danmark. Litteraturen beskriver strafferetsområdet. Anvendt udgave er af Knud Waaben, Forlaget Thomson, 1.udg. 2005. Gyldendals forlag. Uddrag i moderniseret form, s.1-9. Om Peter Kofod Ancher.⁴⁹

6.1. Indholdsanalyse

”I løbet af 1700-tallet indhentede centraladministrationer i betydeligt omfang udtalelser fra universitetet i alvorlige straffesager”⁵⁰. ”Fra 1745 ændredes praksis sig fra at spørge Det teologiske Fakultet, til at spørge Det juridiske Fakultet, der fik forelagt en række benådningssager netop omkring spørgsmålet, hvorvidt kongen var bundet til at følge Guds Lov. Det blev starten på, at tvivlen kommer de anklagede til gode. ”Hans danske lovhistorie udgør absolutte højdepunkter af originalt arbejde.”⁵¹ En sergent der skrev bandende og sværgende ord, i et brev til sin mor. Bliver anklaget efter art. 7 og 8, om Guds bespottelse, idet det kunne anses for blasfemi. Anklageren mener han har ”gjort sig skyldigt i, enten at straffes med bål og brand efter DL 6.1.9, som den der med klare ord i hans forskrivelse har afsvoret Gud og hengivet sig til djævelen.”⁵²

Peter Kofod Ancher svarer, at der er en tvivl om trolddom i dens rene forståen, ”at DL 6.1.7, 8 og 9 og ikke kan finde anvendelse på hvem som helst”⁵³ han forsvarer anklagede, der netop ikke, er at betragte som troldmand, og at DL § om straf udøvet af troldfolk, kun gælder for troldfolk, når dissen pr. definition er identificeret. Med Anchers svar kan det konkluderes, at alle alm. mennesker, ikke kan anklages under disse paragraffer.

Når skrifterne af Peder Palladius og Peter Kofod Ancher, holdes op imod hinanden stiller begge tvivl ved anvendelse af DL §.

Palladius beskriver trolddom som noget skrækkeligt, og det skulle bekæmpes, alligevel påpeget han, at man dermed også må bekæmpe kirken, og dens handlinger, idet den også anvendte det overnaturlige, fx når de beder om hjælp fra gud, han påpeger, at der også bliver brugt, helende urter og magi bland kirkens mænd. Palladius nævner også, at kirkens mænd brugte midler, som signen og manen i deres kirkelige ritualer.

---

⁴⁹https://jura.ku.dk/jurabog/pdf/juridiske-monografier/Waaben_Jura_paa_Frue_Plads_2005.pdf_s.69 Hentet 13.3.2021.

⁵⁰Ibid.

⁵¹Ibid.

⁵²Kilder kap. 4. Retshistorie ved Lektor Morten Kjær, SDU. Dato 12.3.2021.

⁵³Ibid.

Det kan konkluderes at Palladius stilles spørgsmål ved, hvorfor kirkens mænd, ikke bliver dømt når de brugte magi. En åbenlys forskelsbehandling, imellem alm. folk, lærde, kloge folk som troldfolk og kirkens mænd.

Ancher stiller spørgsmål ved, om trolddom findes, og at man kan bruge loven imod sig selv. Den siger netop, at der er en lov mod bekæmpelse af trolddom, udøvet af troldfolk. Definitionen er ganske klar, man skal være identificeret som troldfolk, ellers skal der jf. loven stilles tvivl ved anvendelse af loven. Konklusionen fra Ancher, er at loven *kun* kan anvendes på den del af befolkningen, som udpeget til at være toldfolk af kongen eller kirken.

Hovedkonklusionen er, at skrifterne fra Visitatsbogen og Centraladministrationen begge pointerer, at der er mangler i lovgivningen. Kildematerialet giver udtryk for, at troldfolk der blev dømt under trolddomsforordningen, blev udsat for manglende retssikkerhed, tortur og ulige definition af, hvem der kan og må udøve magi, altså hvem eller hvad er troldfolk. Kirkens mænd blev bevidst, holdt ude af forfølgelserne, når der blev defineret på *hvad er magi*. De to kilder holdt op imod hinanden, sætter spørgsmålstejn ved definitionen af trolddom, hvem er troldfolkene og hvor er forskellen? TF regulerer og fastholder befolkningen ved anvendelse af trusler og angst. Befolkningen er her, ikke lige for loven, der er en ulighed overfor, hvem der kan blev anklaget og dømt. Kildematerialet stiller sig som ganske få skrifter, sig skepsis overfor trolddom og forordningen.

7. Legitimering

Landskabslovenes regler blev suppleret med, faste regler om instansherakiet og appel. I visse alvorlige sager blev muligheden for appel anset som afgørende, at der blev fastsat et krav om to-instans-behandling. Det gjaldt således for trolddomssager efter Den Kalundborgske Reces 21.11. 1576, der bygger på en dom fra Rettertinget, den stiller jf. § 8, krav til domfældelser for trolddom, i første instans, at den skulle bringes for Landstinget, inden dødsstraffen kunne eksekveres. I den Koldingske Reces 1558 fandtes yderligere processuelle garantier. Efter § 18 måtte udsagn fra et så kaldt udedisk menneske, fx folk, der var dømt for tyveri eller trolddom, ikke bruges mod andre i retssager, men § 19 forbød anvendelsen af tortur, før en person var dømt til døden.”⁵⁴

Ved indførelsen af TF, måtte ingen henrette troldfolk, før de er stillet for en landsdommer og dommen er stedfæstet i Landstinget. I år 1685 kunne landsretten sende troldfolk direkte i bålet, hvor det i år 1692, blev bestemt af Kong Chr. V, at alle dødsdomme i sager om trolddom, skal for Højesteret.

---

⁵⁴En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020. s.131-132.

Dengang som i dag, er det dømmende magt der sætter beløb for, hvad det koster at føre en sag, ”prisen for brug af DL 6.1.9 var nedfældet i Nykøbing Amts udgifter for fragt, overnatning, mad til anklagede opført i Nykøbing Jordebogsregnskab 1692-1693. Pris på bøddel var 3 rigsdaler for hoved afknapping og dertil 10 rigsdaler for afbrænding på bål, i alt 8 Skilling.”⁵⁵

Der var udfordringer, med overholdelsen af lovgivningen i perioden. ”Fundamentet for strafferetten havde frem til 1866, formelt været Danske Lovs sjette bog, men efterhånden suppleret med adskillige efterfølgende love, der især fra 1700-tallets anden halvdel byggede på de reformtanker, som den rationelle naturret havde fremført. Straffebestemmelserne i Danske Lov var også i stadig større grad udhulet gennem fast benådningspraksis, og der har vel næppe været en periode i den danske strafferetshistorie, hvor der har været større forskel på lovgivning og praksis. Flere strafferegler i Danske Lov eksisterede således op til 1866 kun på papiret.”⁵⁶ ”Der var formelt mulighed for dødsstraf for hor, bigami, sodomi, trolddom mv., men det var ikke straffe der blev eksekveret. Der herskede heller ikke et legalitetsprincip i strafferetten, og da straffebestemmelserne i Danske Lov ofte var usystematiske og kasuistisk udformede, var indførelsen af det næppe heller muligt uden en omfattende reform af strafferetten.”⁵⁷ Det kan konkluderes, at for at lovgivning bliver gyldige, er det vigtigt, at de bliver overholdt og accepteret. Hvis ikke love og regler bliver overholdt og anvendt, så mangler lovgivningen sin legitimitet.

8. Betydning

Trolddom beskrives som noget, der var en del af folketroen, troldfolkene udøvede et erhverv, der hjalp og vejledte alm. mennesker, indtil det blev kriminaliseret.

Set ud fra en retsdogmatisk analyse, har samfundet fået, en retssikkerhedsmæssig udvikling indenfor straffeloven, mhp. legalitetsprincippet og strafferammen fra år 1866, der har givet Danmark en ny straffelov.

Danmarks første Grundlov af 5.6.1849, fører en ny åbenhed og gennemsigtighed med sig i retsplejen. Loven afløste Kongeloven af 1665, der var en lov af og for enevældet. Den nye Grundlov giver demokrati og retssikkerhed, der medførte ordentlighed, hvor alle parter skal høres, før dom afsiges.

---

⁵⁵<https://www.dr.dk/nyheder/webfeature/heksen> Hentet 8.3.2021.

⁵⁶En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020. s.227.

⁵⁷Ibid.

”Forfatter og forsker Jens Chr. V. Johansen undersøgt de mentale sammenhænge, der lå bag trolddomsprocesserne i Jylland i det 17. århundrede.”⁵⁸ Han fremhæver de kirkelige myndigheders ønske om at styre meningsdannelsen. ”Kampen mod de ”kloge folk” var i høj grad et udtryk for, forsøget på at få indført den rene protestantiske tro.”⁵⁹ ”Han argumenterer for, at de kloge folk var et problem for kirken, fordi de havde indvirkning på angsten overfor, sygdomme og ulykke var Guds straf, de kloge folk medvirkede til, at fjerne folks bevidsthed, omkring det at synde. Kirken dyrkede syndsbevidstheden, hvilket gav folk behov, for at lægge egen skyld og syndsbevidsthed over på andre. ’Reelt betød det, at kirken ikke direkte førte sin propaganda mod, den skadevoldende trolddom, men lagde indirekte grunden til trolddomsprocesserne i Danmark.”⁶⁰ Han siger med dette at kirkens magt var stor, og at kirken bevidst arbejdede med beskyldninger og angst som værktøj.

Den sidste dødsdom ifm. trolddom fik betydning, op igennem strafferetten og er nævnt i fx festskriftsafhandlingen ”Den danske straffeprocess i forhold til straffeplejens Grundsætninger fra Chr. V Lov til nutiden.”⁶¹ En af de væsentlige ændringer er, adskillelse af strafferetten, der overgår fra kirken til domstolene. Fremtidens domstole er under indflydelse af, hvad der i 1600- tallet bestod af ”det inkvisitoriske princip blev opgivet i straffeprocessen. I stedet er der blevet indført et akkusatorisk princip med en anklagemyndighed, der afgjorde hvornår straffesager skulle rejses, og som førte dem på statens vegne, jf. kapitel 10.”⁶²

Afkriminalisering begynder at ske efter 1683, ”I 1866 var trolddomsprocesserne for længst ophørt, og nu blev forbrydelsen omdefinert fra religiøs forbrydelse til en berigelsesforbrydelse.” Lovhjemmel der bliver henvist til er § 255 om bedrageri. ”Straffeloven 1866 opretholdt forbrydelser, med hensyn til religionen som et selvstændigt kapitel, i kap. 15, blev blasfemi med Straffeloven 1930 § 140 rubriceret, som en forbrydelse mod offentlig orden og fred, mens den i 2017 endeligt blev afkriminaliseret.”⁶³

Trolddom og troldfolk blev en del af straffeloven, deres handlinger førte til, at via deres domme fik Danmark to trins instanssystemet. Retshistorien fortæller os, at vi ikke altid har haft retfærdighed og retssikkerhed som en selvfølge. Det konkluderes, at straffesystemet i dag, har

---

⁵⁸<https://core.ac.uk/download/pdf/12519343.pdf> s.6.

⁵⁹Ibid. s.8.

⁶⁰<https://core.ac.uk/download/pdf/12519343.pdf> s.6.

⁶¹<https://unipress.dk/media/16488/litteratur.pdf> Goos Carl. Hentet 7.5.2021.

⁶²En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020. s.258-259.

⁶³Ibid.s.230.

udviklet sig til et mere rummeligt og retfærdigt system. Dødsstraffen er ikke længere at finde i dansk straffeudmåling, dog er det set kortvarigt, med tilbagevirkende kraft, i efter 2. verdenskrig.

Straffelovens udvikling har stor betydning frem til i dag. De mange der led bældøden, kan konkluderes at være døde, pga. en tro og en angst for det onde, bredt defineret som trolddom. Bevisførelse var tilståelser og vidneudtalelser fra personer, der selv var bange for at blive anklaget, så hellere selv gå fri.

8.1. Lov om trossamfund uden for folkekirken

Lov 2017-12-19 nr. 1533 (trossamfundsloven) har en stor betydning for, at andre trossamfund kan blive godkendt i Danmark, af Kirkeministeriet, med hjemmel i Grundloven § 69. Danmark er et kristent og evangelisk-luthersk samfund. Regenten af Danmark skal jf. Grundloven § 6, være medlem af den evangeliske-lutherske kirke, hvor § 4 beskriver at den Evangeliske-Lutherske kirke er, den danske folkekirke, og understøttes af staten. Danmark rummer 2.354 folkekirker⁶⁴ og 2158 sogne.⁶⁵ Spiritismens Trossamfund blev godkendt af Kirkeministeriet 25.10.2019. Dette er et udtryk for et åbent og demokratisk samfund, i forhold til 12.10.1617's trolddomsforordning, der ville forbyde alt, der kunne henvises til brug af magi. På 400 år har samfundet udviklet sig fra at kriminalisere trolddom, til i dag hvor Kirkeministeriet anerkender Spiritismens Trossamfund. Borgerne har i dag religionsfrihed og indflydelse og selvbestemmelse, omkring den trosretning de vil følge.

Ved Spiritismens Trossamfunds, er troen ikke en religion, men en tro på at mennesket selv, sætter rammen for egen udvikling, og det primære udgangspunkt er, at mennesket skal udvikle sig, ved hjælp af åndelig kommunikation, noget som ikke alene er tildelt Spiritismens Trossamfunds, men også andre trossamfund, hvor medlemmerne taler med, "det som defineres som "Gud", hvor der er en forestilling om en hinsidig livsbestemmende magt (eller magter), som mennesket finder sig afhængig af at tro på, finder udtryk for og forholder sig til i kult og bøn."⁶⁶ "Med loven indføres et nyt digitalt register, over alle anerkendte trossamfund og menigheder omfattet af et trossamfunds anerkendelse, det såkaldte Trossamfundsregister."⁶⁷

---

⁶⁴ <https://www.kristendom.dk/folkekirken/hvor-mange-kirker-er-der-i-danmark> Hentet 14.3.2021.

⁶⁵ <https://www.km.dk/folkekirken/sogn> Hentet 30.4.2021.

⁶⁶ <https://denstoredanske.lex.dk/gud> Hentet 30.4.2021.

⁶⁷ <https://www.andretrossamfund.dk/religionsfrihed-og-ankendelse> Hentet 14.3.2021.

”I Danmark findes der 184 trossamfund, ud af disse findes der 120 kristne, 28 islamiske, 16 buddhistiske, 3 jødiske, 7 hinduistiske, og 10 øvrige trossamfund,⁶⁸ hvor Spiritismens Trossamfund er den ene. Siden reformationen i 1535 og frem til i dag, er kristendommen stadig den største trosretning i Danmark, dog har samfundet i dag, plads til andre trossamfund.

Med hensyn til religion og trosretning ses det, at nutidens demokrati har plads til at kunne tro på det der i 16.-17. århundrede var utænkeligt, som spiritist hvor man kommunikerer med noget højere.

”Ved trossamfund forstås i denne lov et fællesskab, hvis medlemmer samler sig om en tro på magter, som står over mennesker og naturlov, efter udformede læresætninger og ritualer.”⁶⁹

Problemet har været at kirken, protestantismen, diskvalificerer andre religioner, og at der kun var en sand og rigtig trosretning, dette udgangspunkt er i dag ændret til, at der i Grundloven § 67 ligger en beskyttelse af alle godkendte religioner.

Konklusionen er, at med Danmarks udvikling og demokrati, der giver borgeren plads til at kunne dyrke en individuel trosretning og med indtrædelse i EU fællesskabet, opnåede befolkningen en beskyttelse, fra Europa Menneskerettigheds Konventionen (EMRK) art. 9 stk. 1 og 2. Europa Menneskeheds Domstolen (EMD), der er den dømmende magt, beskytte borgerne i medlemslandene. Den danske stat har, en rummelig tilgang til religionsfrihed, men også at man, som medlem af EU, skal acceptere at man i ”EMD praksis anlægger man, en meget rummelig fortolkning”⁷⁰ af religionsfrihed.

9. Konklusion

Danmark havde i det 16.-17. århundrede ikke religionsfrihed. Magten lå hos Kongen og kirken, dog blev kirken senere fortrængt fra denne opgave, jurister, lærde og akademikerne. Kongen og kirken udstedte love, med udgangspunkt i at ”Gud” ikke måtte gøres vred. Dette besvarer spørgsmål, ”hvorfor skulle trolddom kriminaliseres”? Hvad var den bagvedliggende grund til at gribe ind, overfor en folketro der var dybt forankret i samfundet?

---

⁶⁸<https://www.km.dk/andre-trossamfund/trossamfundsregistret/liste-over-anerkendte-trossamfund-og-tilknyttede-menigheder>

⁶⁹Religion og menneskerettigheder, af fhv. ombudsmand, professor em., dr.jur. Hans Gammeltoft-Hansen. Juristen nummer 5 – november 2017. Jurist- og Økonomforbundets Forlag s.157.

⁷⁰Ibid.

Kriminaliseringen af trolddomsarbejde blev i Danmark, en mørk periode inden for strafferetten, på den ene side. På den anden side har den, givet strafferetten to-instansprincippet, mhp. bevisbyrden så skulle troldfolk bevise deres uskyld, i dag skal den der anklager løfte bevisbyrden. ”Trolddom blev endeligt reguleret med to forordninger i Den danske Rigslovgivning 1523-1558 og i Trolddomsforordningen fra 1617.”⁷¹

Hvis troldfolk kunne udøve magi, hvorfor beskyttede de så ikke sig selv, imod den ondskab, de blev udsat for? Dette spørgsmål, kan der ikke findes svar på, igennem lovgivningen.

Processen omkring straffeloven har udgangspunkt i de tidlige Landskabslovene og frem til straffeloven 1930, hvor loven ikke siden, er sat under store forandringer omkring kriminalisering og afkriminalisering. Men Covid-19 pandemien har sat fokus på, at småkriminelle handlinger, er blevet skærpet i 2021. ”Disse skærper har til hensigt at sikre samfundets sammenhængskraft, to klassiske straffeformål retfærdigheden (gengældelsesteori) eller samfundsnytten (konsekvensteorien).”⁷² En del hastelove, har indbygget en solnedgangsklausul, hvorefter straffen ikke længere er skærpet.

Virkede Trolddomsforordningen afskrækkende? Det kan diskuteres, da ca. 1000 personer i løbet af 150 år, blev brændt på bålet. Det antages at de 1000 personer ikke ønskede at dø. Ud fra dette kan det besvares, at forordningen ikke virkede effektivt som afskrækkelse, hvor man modsat kan tage ”de melankolske mordere, der blev underlagt en forordning i år 1749, de ville gerne dø, men selvmord var kriminaliseret, og en selvmorder var udelukket fra frelsen.”⁷³

Et åbent spørgsmål er omkring troldfolk, de kloge folk, med uddannelse indenfor fx urter, astrologi og magi, hvorfor skulle de sætte deres liv på spil, ved at risikere dødsstraf for udøvelsen af deres kunnen? Grunden til at trolddomskriminaliseringen, antages at ligge hos kirken og kongen, med deres angst for Guds vrede. Angsten der fik konsekvenser ud i, forfølgelse af troldfolk. Men hvor det ingen konsekvens havde for kirkens mænd, der også brugte urter og magi, og kommunikerede direkte med Gud. Det sætter definitionerne på højkant, med hensyn til manglende retfærdighed.

---

⁷¹Reformation og straf. U.2018B.21, UfR 2018, Morten Kjær.

⁷²Samfundssind og straf. Af lektor Morten Kjær og professor mso Linda Kjær Minke, SDU. Juristen, nummer 2 – April 2021. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. s.45

⁷³En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020. s.176.

”Hvis lovgivningen skulle virke efter hensigten, kunne man forvente, at de lovbestemte straffe altid blev anvendt uden nåde. På samme måde skulle man tro, at lovgivning indført under påberåbelse af Guds fortørnelse, ikke kunne ændres. Det var ikke tilfældet.”⁷⁴

Virkede kriminaliseringen efter hensigten? Ikke helt, det der blev kategoriseret som trolddom, fortsatte indtil udfasningen af trolddomsforordningen. Der blev til det sidste fundet og dømt troldfolk, helt frem til den sidste henrettelse d. 4.4.1693. Almindelig skepsis overfor trolddomsbegrebet, kan diskuteres at have været en af forordningens afslutning og udfasning.

Det som virkede var, at kirken og kongen havde givet sig selv, hjemmel til at udrense og forfølge troldfolk. I dag findes der ikke pr. definition trolddom, der kan kurere sygdom og onde varsler. I litteraturen henvises til at troldfolk blev udsat for usandheder, rygter og udsat for tortur, noget der ikke bliver anvendt i de danske retssale i dag.

10. Perspektivering

Arbejde med gl. tekst og fortolket tekster, betyder at der bør tages et forbehold, for forfatterens måde at omskrive tekster, et forbehold er at de kan, giver udtryk for, hvad forfatteren mener, forudindtaget hed, fordomme, eller andre begrænsninger. Der vil fx være forskel på, om vedkommende er født i det 1600 århundrede eller dette århundrede. Når en forfatter omskriver eller tolker, bør det være med stor forsigtighed og altid med et objektive udgangspunkt.

En af de vigtige perspektiveringer er kildekritikken, den er en videnskabelig metode, når en kildes troværdighed bedømmes, i forhold til den begivenhed, person eller ting, der ønskes belyst.

I denne forbindelse er opgaven, opbygget ved brug af retshistorisk og retsdogmatisk metode. Kildemateriale inden for kriminalisering af trolddom er stort, det har været vigtigt at finde det kildemateriale, der var bedst egnet til denne opgave, hvilket har været en god udfordring. En udfordring har også været, kildematerialets tilgængelighed. Selv om emnet er smalt, har dybden været væsentlig, og begrænsning på 60.000 anslag har været en svær.

---

⁷⁴En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020.s.138.

11.Kilde- og litteraturliste

11.1. Lovgivning

Danske Lov i uddrag fra Kong Chr. V, Danske Lov af 15. april 1683. udg. Stig Iuul, København 1949. Sjette bog Om misgerninger.

Trolldomsforordningen, af 12. september 1617. Af Kong Chr. IV.

Trossamfundsloven, Lov om trossamfund uden for folkekirken, Lov 2017-12-19 nr. 1533.

11.1.2. Domme

”*Frifindende Dom*” Herredagsdombog Nr. 16. År 1599 – 1602.

”*Adel Christenze A. Kruchow*” Kongens Retterting den 9. juni 1621 i København.

11.1.3. Litteratur

En dansk retshistorie. Af Morten Kjær & Helle Vogt. ExTuto 1. udg. 2020.

Reformation og straf, U.2018B.21 Af Morten Kjær

Heilbronn am Neckar und Rothenburg ob der Tauber, in J.D. Classens Buchhandlung. År 1803.

Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Af J.C. Jacobsen. Det Berlingske Bogtrykkeri 1966.

Heksejagt, af Louise N. Kallestrup. Aarhus Universitetsforlag, serie 100 danmarkshistorier. Denmark 2020.

Hvor længe gjaldt Jyske Lov? U.1992B.233 Af Inger Dübeck.

Ret og reformation. Dansk retshistorie, status ved 500 året for Luthers 95 teser. U.2017B. 321/1 Af Morten Kjær og Helle Vogt.

Lov og Ret i Danmark, af Professor Stig Iuul, Dr. Juris. KU, 2. udg. Redigeret af Claus Ulrich 1969. Københavns Universiteters Fond.

Guds og øvrigheds straf. Af Morten Kjær. ExTuto 1. udg. 1. oplag 2017.

Kommenteret straffelov, speciel del, af Gorm Toftegaard Nielsen, Thomas Elholm, Morten Niels Jakobsen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 11 udg. 2017.

Festskrift givet af Peter Kofod Ancher, konferensråd og professor Juris ved Københavns Universitet. København 1779, Trykt på Gyldendals forlag, Uddrag i moderniseret form.

Religion og menneskerettigheder, af fhv. ombudsmand, professor em., dr.jur. Hans Gammeltoft-Hansen. Juristen nummer 5 – november 2017. Jurist- og Økonomforbundets Forlag s.157.

Samfundssind og straf. Af lektor Morten Kjær og professor mso Linda Kjær Minke, SDU. Juristen, nummer 2 – April 2021. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

11.1.4. Hjemmesider & Undervisnings notat SDU

https://www.sdu.dk/da/om_sdu/fakulteterne/humaniora/nyt_hum/christian4_og_heksene

<https://tidsskrift.dk/fraribeamt/article/view/76789>

<https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/1683/11000>

<https://sproget.dk/lookup?SearchableText=genvise>

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/forordning-om-troldfolk-og-deres-medvidere-12-oktober-1617/>

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-kalundborgske-reces-om-trolddomssager-21-november-1576/>

<https://www.museerne.dk/undervisning/gratis-undervisningsmateriale/spot-en-heks/hekseproverne/>

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-peder-palladius-en-visitatsbog-om-troldkvinder-en-formaning-og-undervisning/#nudansk>. Uddraget af visitatsbogen af sprogforsker Lis Jacobsens udgave fra 1925, og derefter følger professor emeritus Martin Schwarz Laustens oversættelse af visitatsbogen til nudansk.

https://jura.ku.dk/jurabog/pdf/juridiske-monografier/Waaben_Jura_paa_Fruue_Plads_2005.pdf

<https://www.dr.dk/nyheder/webfeature/heksen>

<https://core.ac.uk/download/pdf/12519343.pdf>

<https://unipress.dk/media/16488/litteratur.pdf>

<https://www.kristendom.dk/folkekirken/hvor-mange-kirker-er-der-i-danmark>

<https://www.km.dk/folkekirken/sogn>

<https://denstoredanske.lex.dk/gud>

<https://www.andretrossamfund.dk/religionsfrihed-og-anerkendelse/trossamfundsregistret>

<https://www.km.dk/andre-trossamfund/trossamfundsregistret/liste-over-anerkendte-trossamfund-og-tilknyttede-menigheder>

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-koebenhavnske-reces-om-trolddomssager-6-december-1547/>

Kilder kap. 4. Retshistorie ved Lektor Morten Kjær, SDU, Dato 12.3.2021.